

Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Değerler *

Mehmet BAŞTÜRK **

Özet- Bu makalede Ahmet Mithat Efendi'nin basılmış olan yedi tiyatro eseri, içerdiği değerler bakımından incelenmiştir. Eserlerde var olan değerler içerik analizi yöntemi ile tespit edildikten sonra tasnif ve tahlile tabi tutulmuştur. Böylelikle tiyatro marifetiyle toplumu eğitmeyi amaçlayan Ahmet Mithat'ın olumlu-olumsuz, bireysel-toplumsal hangi değerleri, ne sıklıkla ve nasıl ele aldığı ortaya konulmuş; nihayetinde bu eserlerde işlenen değerlerin günümüz toplumu için ne ifade ettiği, değerler eğitimi kapsamında kullanılıp kullanılmayacağı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere Tanzimat siyasal, sosyal, kültürel ve edebî açıdan bir yenileşmeyi/başkalaşmayı ifade eder. Bu çalışma aynı zamanda Tanzimat sonrası inşa edilmek istenen yeni insan ve toplum anlayışı etrafında vücuda getirilen bu ilk eserlerden hareket ederek yaklaşık bir buçuk asır sonrası olan günümüz insan ve toplumu ile o dönem arasında kıyaslamalara da imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler- Ahmet Mithat Efendi, Tiyatro, Değerler, Eğitim

Giriş

Türk Dil Kurumunun çıkardığı Türkçe Sözlük'te (2011, s. 607) değer için yedi karşılık verilmiştir: “1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. 2. Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel,

* Bu makale Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Bartın Üniversitesi işbirliğinde 16-18 Nisan 2015 tarihlerinde Bartın'da düzenlenen “Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü

E-posta: mehmetbasturk@beun.edu.tr

kıymet, paha, valör. 3. Üstün nitelik, meziyet, kıymet. 4. Üstün yararlı nitelikleri olan kimse. 5. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey. 6. Bir değişkenin veya bilinmeyenin sayı ile anlatımı. 7. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü.” Ahmet Cevizci (2005, s. 432) ise değeri “Ahlak ya da değer felsefesinde, olgu bilicinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve filleri olan özneye ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeye belirlenen tavır; öznenin olana, olguya yüklediği nitelik.” şeklinde tanımlar. Bircan ve Kalın’a (2014, s. 32) göre değer “kişi ve varlık bilincine sahip insanın somut yahut soyut ‘varolanla’ (hakikatle) belli duyguları, arzuları, ihtiyaçları ya da bilgileri... ile yönelmesiyle ve tavır almasıyla ortaya çıkan bir ‘ilişki biçimi’, bir ‘kıymet’, bir ‘anlam’”dır. Cevizci (2005, s. 432), değer bir ölçü olarak olanla olması gereken ayrımı içerdiğini, her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görüldüğünü ifade ettikten sonra değerlerin, değer biçici bir öznenin -öznenin değer biçme tarzı ve biçtiği değer her zaman doğru olmayabilir- nesne ya da olguyla olan ilişkisini içerdiğinden ötürü tartışmalı olduğunu ve bu çerçevede de haz (olumlu) ve acı (olumsuz) gibi hazzcı değerlerden, güzel (olumlu) ve çirkin (olumsuz) gibi estetik değerlerden, iyi (olumlu) ve kötü (olumsuz) gibi ahlaki değerlerden, yararlı (olumlu) ve yararsız (olumsuz) gibi yararlı değerlerden, sevap (olumlu) ve günah (olumsuz) gibi dinî değerlerden ve nihayet doğru (olumsuz) ve yanlış (olumsuz) gibi mantıki değerlerden söz edilebileceğini belirtir. Erol Güngör’ün (1998, s. 95) eserinde ise şu yedi değer sahası üzerinde durulmaktadır: Estetik, ahlâkî, teorik (ilmî), iktisadî, dinî, siyasî, sosyal.

Değerlerin doğruluğu, geçerliliği ve evrenselliği tartışmalıdır; zira kimi değerler göreceli ve değişkendir. Bu bağlamda tarihsel süreçte değerlerle ilgili nesnelci ve öznelci olmak üzere iki temel değer anlayışının varlığı görülür. “Nesnelci değer anlayışına göre değerlerin öznenin bağımsız, kendi başlarına bir varlığı ve gerçekliği vardır. Değerlerin bu gerçekliği mutlak, ideal veya ilahi bir gerçeklik olabilir. Öznelci değer anlayışlarına göre ise değerler, onu kuran bir özne sayesinde vardır, bu özne bir birey olabileceği gibi bir toplum da olabilir” (Gündoğan, 2007, s. 76).

Kimi değerlerin göreceli ve değişken olabilirliğine karşılık daha dar anlamda kullanılan ve Yunanlı düşünürlere göre “en üstün iyi” (Hançerlioğlu, 1970, s. 81) olarak nitelendirilen erdem / fazilet kavramı “birey tarafından içselleştirilmiş insan onuruna yaraşan, çoğunlukla toplumsal olarak ve dini açıdan onaylanan değerler” (Kaymakcan – Meydan, 2014, s. 27) şeklinde tanımlanır.

Ertuğrul Yaman'a (2012, s. 18) göre değer, insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ile sahip olduğu donanımlardır ve hayat boyu devam eden birey için gerekli olan bu değerlerin kazanma / kazandırma süreçleri de değerler eğitimidir. Yaman (2012, s. 39) değerler eğitiminin hem eğitim sistemi hem de insan yetiştirme modelimizin temeli olması gerektiğini; değişik toplum kesimlerinin ortak görüş ve önerileri çerçevesinde, bilim adamları ve uzman eğitimcilerce uzun tartışmalar ve görüşmeler sonucunda ortaya konacak değerler sistemimizin, kademeli olarak eğitim kurumlarımızda uygulanması gerekliliğini vurgular.

Bu bağlamda “hâce-i evvel”¹ unvanını taşıyan Ahmet Mithat, eserleriyle hâlâ değerler eğitimi konusunda başvurulacak yazarlardan biridir. Tanzimat'la birlikte farklı gerekçelerle yönünü Batı'ya dönen Osmanlı yöneticileri ve aydınları sadece Batı'nın teknik gelişmeleriyle karşılaşmaz, aynı zamanda Batı'nın kültür ve medeniyetinin ürettiği yeni değerlerle de yüzleşmek zorunda kalır. Bunun sonucunda eski ve yeni değerlerin yan yana, iç içe, üst üste temsil edildiği bir geçiş dönemi doğar ki Tanpınar'ın (2001, s. 136) tespitiyle, manzara ve ruh bütünlüğünü kıran “bu ikilik realitesi Tanzimat'ın en büyük fatalitesidir.”

Yenileşme döneminin kargaşasında Ahmet Mithat, Şerif Aktaş'ın ifadesiyle “mutavassıt (ılımlı)” bir tavır takınır ve yeni değerler ile millî değerler arasından bir senteze ulaşmaya çalışır. Aktaş'a (2011, s. 195) göre “yeni olan bir yönüyle hayatı kolaylaştıran teknik imkânlar bütünüdür; bir yönüyle insanı yücelten ve batıdan gelen değerlerdir: Esarete karşı olmak; kadına insan olduğu için değer vermek; aile hayatını değişen şartlara göre düzenlemek; çalışmayı hayat tarzı hâline getirmek; taassuba ve cehalete karşı olmak; tekniğin ve ilmin getirdiklerini kabul etmek ve uygulamaya çalışmak; ölçülü olmak; birey olarak dünyevî hayatını düzenlemede aklını kullanarak başarıya ulaşmaktır. Bütün bunları yaşama tarzına uygulayan bu yeni insan ulusal değerlerden taviz vermez. Yabancılarla ilişkisinde de yadırganmaz. Kendi ayakları üzerinde yükselen, zamana açık, aklını kullanabilen çağdaş ve çalışkan bu insan hem dünyevîdir, hem de kendi mekânının değerler bütünü içinde yaşar.” Batılılaşmayla birlikte yeniden inşa ettiğimiz değerler dünyamızın sağlıklı bir zemine oturtulması ve çatışma

¹ Muharrem Dayanç (2012, s. 85-86) Ahmet Mithat'ın eğitimci yönünü ve haklı olarak elde ettiği “hâce-i evvel” unvanını şu şekilde vurgular: “Ahmet Mithat Efendi'nin, ölene kadar kendisine hamilik eden ağabeyi Hafız İbrahim'in değişik vilayetlerdeki memuriyeti dolayısıyla peşi sıra gittiği Niş-Rusçuk-Bağdat; sürgün edildiği Rodos ve daha sonra -ufak tefek ayrılıklar hariç- bütün bir ömrünü geçireceği İstanbul devresi de dâhil olmak üzere, sürekli öğrenme ve öğretme çabası içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Onun, hedef kitlesi her zaman çocuklar ve ilkokul seviyesinde gördüğü ‘halk’tır. Belki de bu yüzden kendisine ‘hâce-i evvel’ lakabı uygun görülmüştür. Bağdat'ta okul kitabı olarak yazdığı Hâce-i Evvel, Rodos'ta kurduğu Medrese-i Süleymaniye, Akbaba çiftliğinde çocukların eğitimi için yaptıkları ve halkın diliyle yazdığı romanlarla hemen her evde başlatıldığı okuma saatleri onun bu yönünü gösterir.”

yaşanmadan halka indirgenmesi için çabalayan Ahmet Mithat'ın tiyatrolarında işlediği değerler de bu minvalde düşünülebilir.

Bu doğrultuda kaleme aldığı, basılmış yedi eseri mevcuttur: Eyvah (1872), Açıkbaş (1875), Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti (1875), Hükm-i Dil (1874), Çengi Yahut Dâniş Çelebi (1883), Fûrs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş (1883), Çerkez Özdenler (1883). Açıkbaş, Ahz-ı Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti, Hükm-i Dil, Mehmet Cevdet imzasıyla okurlara sunulurken diğerlerinde muharrir olarak Ahmet Mithat yazılıdır. Bu oyunları yeni harflere aktararak basıma hazırlayan İnci Enginün (1998, s. 28), Ahmet Mithat'ın romanlarının yapısının gevşek olmasına karşın tiyatro eserlerinin inanılmayacak bir bütünlük taşıdığını ve onun tiyatro anlayışının, dilinin günümüze çok yakın olduğunu (arka kapak yazısında) ifade eder.

Ahmet Mithat'ın Tiyatroları

Değerler bakımından çözümlenmesi yapılacak olan tiyatro eserlerinin ana hatlarıyla vakası ve yaslandıkları temel düşünce aşağıda verilmiştir.

Eyvah (1288/1872)

Beş perdeden müteşekkil bir dram olan Eyvah'ın kurgusu, iki eşli Meftun Bey'in Sabire Hanım ve Leyla Hanım arasında kalmasına dayanır. Meftun Bey ve Sabire Hanım birbirini çok sevmektedir. Lakin feleğin Meftun Bey'e ettiği bir ezayla o, Leyla Hanım'a aynı ölçüde âşık olur ve onunla da evlenir. Lakin meftun Bey ne Sabire'ye Leyla'dan ne de Leyla'ya Sabire'den bahse-der. İstanbul'un iki farklı mahallesinde iki evi, iki eşi olan Meftun, haftayı da ikiye böler. İş bahanesiyle iki tarafı da idare etmekte olan Meftun'un bu hâli, Sabire'nin babası Rifat Efendi'nin durumdan haberdar olması ve müdahalesiyle sonlanır. İkisinden de vazgeçemeyen Meftun, Rifat Efendi'nin yönlendirmesi ve çaresizliğiyle önce Sabire'ye kötü davranarak onu kendinden soğutmaya çalışır ve ardından onu boşar. Fakat Meftun'dan ayrılan Sabire, üzüntüsünden yataklara düşer ve son arzusu olarak Meftun'u son kez görmek için evine çağırır. Haberi alan ve zaten Sabire'den ayrıldığı için mükedder olan Meftun, derhal Sabire'nin yanına gider. Meftun'u gören Sabire, Leyla'dan haberdar olduğunu söyler ve ölüm döşeginde son arzusu olarak ona Leyla'yı boşadığına dair bir mektup yazdırır. Sabire, oyunun sonunda kendinden geçer, yere düşer. Perde de Meftun'un "*Eyvah, gitti Sabire'm. Leyla da.. gitti.*" (s. 79) sözleriyle kapanır.

Eserin ana teması, çok eşliliğin -her ne kadar dönemin toplumu için çok eşlilik makul karşılsa da- kadınlar için kabul edilemez bir durum; erkek içince arada kalmanın, bölünmenin ve çatışmanın doğuracağı sorunlu bir yaşam olacaktır.

Açıkbaş (1291/1875)

Dört perdeden oluşan oyun bir komedidir. Eser, kendisine kızını vermeyen bir babayı nefesi kuvvetli bir hoca kılığına girip “şer'an *muteber*, *vicdanen mukaddes bir hile*” (s. 133) ile yola getirip amacına ulaşan Açıkbaş Hoca'nın (Fettan) hikâyesini anlatır. Hüsnü Bey, altmış beş yaşında olmasına karşın henüz yeni delikanlı gibi yaşar. Bu gençlik takıntısından dolayı hanımı ölünce kızı yaşında olan Hesna Hanım'la evlenir. Hüsnü Bey'in vefat eden eşinden olma kızı Yekta Hanım, kendisini isteyen Fettan Efendi'ye âşıktır. Lakin bu evliliği ne Hüsnü Bey ne de Hesna Hanım ister. Zira Hüsnü Bey, genç bir damadın kendisinin ihtiyarlığını ortaya çıkaracağını düşünür. Hesna Hanım ise Yekta'yı isteyen Şehsuvar Bey'in oğlu Numan'a âşıktır. Kızın Şehsuvar ile evlenmesini Numan'la olan ilişkisinden dolayı arzulamaktadır. Yekta ise babası yaşta-ki Şehsuvar Bey'e varmayı katıyetle reddeder. Bu çıkmazda herkes çare için İstanbul'da nefesi ve dualarıyla ün kazanmış Açıkbaş Hoca'ya müracaat eder. Şehsuvar Bey Yekta'yı, Hesna Hanım Numan'ı, Hüsnü Bey her şeye rağmen o kadar gencini bulamayacağı için Hesna'yı, Yekta da Fettan'ı istemektedir. Açıkbaş Hoca, bunların kolayca halledilebileceğini söyler ve bir hile ile Hüsnü Bey'i kandırır ve kızıyla nikâhlanır. Nikâhtan sonra Açıkbaş'ın Fettan olduğu anlaşılır ve perde kapanır.

Oyunun ana düşüncesi evlilikte yaş uyumu ve kadının da rızasının aranması ile batıl inançlardan yüz çevirmenin gerekliliğidir.

Ahz-ı Sâr yahut² Avrupa'nın Eski Medeniyeti (1291/1875)

Oyun “*dört perde bir tiyatro dramını hâvidir*” (s. 135) ifadesiyle okura tanıtılır. Ahmet Mithat, eserin mukaddimesinde tiyatronun tercüme, taklit veya “vaka-yı

2 Cem Şems Tümer (2008, s. 386) “yahut” bağlacı kullanarak eserlere isim vermenin, 19.yy'da ve 20. yy. başlarında telif ve tercüme edebî eserlerden, ilmi eserlere kadar birçok kitapta dönemin önemli bir tercihi veya gizli bir modası olduğu tespit ettikten sonra bunun gerekçesini şöyle izah eder: “Aslında ‘yahut’ bağlacı başlıkta yazara genel anlamda iki imkân sağlamaktadır: Açıklama ve Sezdirme. Bu aynı zamanda iki işlev anlamına gelmektedir ve esasen bir edebîlik ölçüsü olarak da kabul edilebilir. Birinci fonksiyon ya daha çok düşünce ve bilgi ağırlıklı eserler, ya da aslında edebî değer taşıyıp, tercüme edilince okuyucuya tanıtılma ihtiyacı duyulan eserlerde hâkim olurken; ikinci fonksiyon daha çok yazarın eserle ilgili kaygılarından ortaya çıkan edebî bir tavır olarak göze çarpmaktadır.”

tarihiyye” olmadığını ve “*henüz vatanından çıkmamış bir Osmanlı’nın Fransa hakkındaki tasavvurâtından ibaret*” (s. 136) olduğunu söyler. Fransız İhtilali öncesi derebeylik dönemini tasvir ettiğini söyleyen yazar, olayları mübalağa olarak yorumlayacak okuru ikaz etmeyi ihmal etmez ve “*Fransa tarihinde her biri için daha garip pek çok misaller bulunabilir.*” (s. 136) bilgisini paylaşır.

Oyunda vaka, köylü genç iki kardeşle bir Fransız derebeyi ve onun karısı arasında yaşanır. Kardeşlerden erkek olan Nikola, Virjini ile aşk yaşar. Fakat sonrasında derebeyi ile evlenen Virjini, Nikola’yı kocasının sarayında ondan saklı ilişkisi olduğu Jan’a öldürtür. Nikola’nın kız kardeşi Ana da Virjini’nin kocası olan derebeyi Sen Onör’le evlenmeden önce aşk yaşamıştır. Fakat sınıf farkından dolayı bu aşkın sonunun olmayacağına inanan Ana, sevgisini ve geçmişini unutmaya çalışır. Lakin Nikola’nın Virjini’yle olan münasebetini ve sonrasında Virjini’nin kardeşini öldürttüğünü öğrenince intikam almaya söz verir. İntikamını gerçekleştirmek için erkek kılığında hizmetli olarak saraya girer. Burada kısa süre sonra Virjini’nin özel hizmetçisi olur. Virjini’nin, kocasını Jan ile aldatıldığını öğrenir. Sen Onör bu aldatma işine aracılık ettiği için Ana’yı öldürmek üzereyken Ana, gerçek kimliğini, başından geçenleri ve niyetini derebeyine açıklar. Sen Onör onu hâlâ sevmektedir ve onunla bir plan yapar. Jan’ı öldürtür ve gerçekleri Virjini’nin yüzüne çarpar. Nihayetinde Virjini, kendini öldürmek zorunda kalır. Ana da hem intikamını alır hem de Sen Onör’e kavuşur.

Eserin temel iletisi sınıf ayrımının ve bu ayrıma göre davranmanın yanlışlığı üzerinedir.

Hükm-i Dil (1291/1875)

Yazarın sunumuyla “*üç fasıl üç perde üzere mürettep, neticesi sürûrlu tiyatro*” (s. 177) olan Hükm-i Dil, Letâif-i Rivâyât’ta yer alan “Gönül” hikâyesinden uyarlanmadır. Avrupalı yazarların romandan tiyatroya uyarlama yapmaları ve Recaizade Mahmut Ekrem’in Atala ismiyle çevirdiği romanı “Amerika Vahşileri” ismiyle oyunlaştırmasının verdiği cesaretle bu uyarlamanın gerçekleştiği, eserin baş kısmında yer alan bir mektupla bildirilir.

İlk iki oyunun mekânı İstanbul, üçüncüsünde Fransa iken dördüncüsü olan Hükm-i Dil’de ise Fransa (Paris) ile İspanya’dır. Yirmi yedi sayfalık basit ve tek bir vaka üzerine kurulu oyun, bir gönül hikâyesini işler. Soylu ve zengin bir ailenin kızı olan Margerit, gönlünü görkemli konağın bahçıvanı Pol’e kaptırır. Birbirine ölümüne âşık olan bu iki gencin durumu, içinde yaşadıkları toplumun

anlayışına terstir. Zira biri asil diğeri aşağı takımdandır. Bu imkânsızlığı sezen Pol, haddini bilerek davranır. Beklentiye girmeden sever. Öte yandan Margerit cesurdur. O, asaleti değil kişinin kendi karakterini önemser. Babasının, kendisiyle evlenmek isteyen asilzade Ogüst'e olumlu bakması üzerine bir plan yapan Margerit, asilzade olan; ancak kişiliğiyle ve karakteriyle beğenisini kazanamayan Ogüst yerine Pol ile her şeye rağmen evlenmeye karar verir. Asaletini ve onun getirdiği her imkânı köşkte bırakarak Pol'le birlikte yeni bir hayat ve umut için Amerika'ya doğru yola çıkar³. Durumdan haberdar olan Margerit'in anne ve babası da onların ardına düşer. Bunlar İspanya'da bir köy otelinin salonunda karşılaşırlar. Onları gören Margerit hançeri göğsüne dayar, konuşmalarıyla anne babasını bu evliliğe razı eder ve perde iner.

Oyunun ana izleği önemli olanın asalet/soy değil, kişinin kendi karakteri olduğu gerçeğidir.

Çengi yahut Daniş Çelebi (1301/1883)

Aynı adı taşıyan romandan uyarlanma olan eser, “*üç perde millî oyun*”⁴ (s. 209) açıklamasıyla sunulur. Eser bir müzikal olarak oynanmış ve oyunun şarkı sözlerini de Muallim Naci yazmıştır.

Çengi yahut Daniş Çelebi, Anadolu'dan İstanbul'a gelen ve bilgiç bir kadın olan Saliha Molla'nın biricik evladı Daniş Çelebi'yi anlatır. Saliha sihir, büyü, tılsım işleriyle hemhâldir. Böyle bir ortamda doğup büyüyen Daniş “*mütecennin bir aptal*” (s. 210) haline gelir. Yirmi yaşına gelmesine rağmen aklını bir endaze olarak kullanamaz. Annesi ve onun âşığı olan Gergûvâni'nin yalanları ve telkinleriyle bir hayal âleminde yaşar. Bu durumu bilen komşularından Engürüsü, eğlenmek için Daniş'e bir oyun planlar. Cariyesi olan Peri'yi kullanarak onun gerçek bir Peri olduğunu Daniş'e kabul ettirir. Bu eğlenceli latife, Peri'nin Danişlerin evine gitmesiyle sonlanır. Zira ne kadar anlatsalar da Daniş, bunun bir şaka ve Peri'nin beniâdem olduğunu kabullenmez. Olaya el atan anne, Peri'yi Engürüsü'den satın alır. Peri kurnaz bir kızdır. O, olmadık

3 Enginün (1998, s. 27) tiyatromuzda ilk defa bu oyunda Avrupa'nın esaslı kurallarından kurtularak yeni bir hayata başlamak için Amerika'ya gitmenin hedef olarak gösterildiğine dikkat çeker.

4 Kenan Akyüz (1995, s.58), Tanzimat tiyatro yazarlarının “millî tiyatro” adını verdikleri tiyatro çeşidiyle ilgili şu değerlendirmede bulunur: “Türk tiyatrosunun -daha çekici- olan ferdi konulara yönelmesini önlemek maksadı ile ‘Millî Tiyatro’ adını verdikleri bir tiyatro çeşidi çıkarmışlar ve bununla da, konularını ‘İslam tarihinden veya Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Müslüman azınlıkların hayatından’ alan piyesleri kasdetmişlerdir. Türklerce yaşayış özellikleri az bilinen etnik toplulukların yaşayışlarını anlatan bu eserler, böylece, bir yandan hafif bir egzotizme büründükleri gibi, bir yandan da -ister istemez- bir örf ve adet piyesi haline de gelmişlerdir.”

yalanlar ve masallarla Daniş'i oylar. Saliha da âşığıyla rahat rahat vakit geçirir. Peri bunun karşılığında evin nimetlerinden yararlanır. Durum böyle devam ederken Daniş'in annesi vefat eder. Peri, anneden kalan serveti kısa sürede eve aldığı kızlı erkekli gruplarla tüketir. Bu durumu fırsat bilen Daniş'in dadısı Dilerah, evveliyatından beri bir türlü bu batıl inançlardan kurtaramadığı ve ikna edemediği Daniş'i -kendi dilinden konuşarak- sözde efsunlu bıçakla Peri'yi öldürmeye ikna eder. Fakat bu plandan haberdar olan Peri, tuzağı tersine çevirir. Daniş, Peri yerine dadısını öldürür. Artık iyice delirmiş olan Daniş'in, Peri ve arkadaşlarının ardından "*Beni de al, beni de burada bırakma! Beraber uçalım!*" (s. 248) sözleriyle oyun biter.⁵

Eserin ana tezi sihir, büyü gibi batıl inançların yanlışlığı ve hesaplanamayacak olumsuz sonuçlar doğurabileceğidir.

Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş (1301/1883)

"*Esası tarih-i sahîha müstenid* dört perde dram" (s. 249) tanıtımıyla sunulan eser Firdevsi'nin Şehname'de anlattığı hikâyeyi oyunlaştıır. Olaylar İran ve Turan'da geçer. Yusuf ile Züleyha kıssasına benzer şekilde İran şahı Keykavus'un genç ve güzel karısı Sûdabe, güçlü, yakışıklı ve tam bir kahraman olan üvey oğlu Siyavuş'a âşık olur ve onu elde etmek ister. Lakin onun bu ahlaksız arzularına cevap vermeyen Siyavuş, Sûdabe'nin iftirasına maruz kalır. Üvey annesine sarkıntılık yapmakla suçlanan Siyavuş'un suçsuzluğu kâhinlerin yardımı ve sonrasında Sûdabe'nin itirafıyla ispat edilir. Sûdabe öldürülecek iken Siyavuş'un önerisiyle zindana atılır. Keykavus, oğlu Siyavuş ve onu eğiten namılı kahraman Zaloğlu Rüstem'i Turan üzerine sefere gönderir. Savaşı kazanan İran ordusu Turan hükümdarı Efrasiyab'ı anlaşımaya zorlar. Fakat Sûdabe'ye aşkıdan dolayı onu affeden Keykavus, Sûdabe'nin oyun ve tahrirleriyle bu anlaşmayı başarı olarak görmez, onlara karşı tavrını değiştirir. Bunun üzerine Siyavuş ve Rüstem, Keykavus'un yanına dönmezler. Siyavuş'un annesi bir Turanlıdır ve Efrasiyab da onun büyük babasının kardeşidir. Efrasiyab, kızını Siyavuş'a verir ve ileride onun hem Turan hem de İran şahı olarak iki millete

5 Fazıl Gökçek (2012, s. 24) Çengi yahut Daniş Çelebi romanının ilk bölümü ile tiyatro eserinin konusunun aynı olduğunu belirtir ve karikatürize edilen Daniş Çelebi'yle ilgili şu değerlendirmede bulunur: "Romanlardan Çengi Yahut Daniş Çelebi kendisinin önsözde belirttiği üzere son derece serbest bir Don Kişot uyarlamasıdır. Cervantes'in kahramanının şövalye romanları okuyarak akıl sağlığını yitirmesine benzer bir şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin Daniş Çelebi'si de Doğu'ya özgü cin peri hikâyeleri ile akli muvazenesini bozar."

de selamet getirmesini ister. Lakin bir tarafta Sûdabe'nin intikam hissiyle yaptığı oyunlar öte taraftan Efrasiyab'dan sonra tahta çıkmayı planlayan Siyavuş'un büyük babası Gerşiyuz'un iktidar hırsıyla kurduğu tuzaklar, oyunu bir dramla sonlandırır. Büyük kahraman Siyavuş, Efrasiyab'ın emriyle öldürülür.⁶

Evrensel değerleri işleyen oyun iffet, adalet, müstağni davranma gibi faziletleri, bunların karşıtı olan hayâsızlık, hilekârlık, iktidar hırsı üzerinden belirginleştirir.

Çerkes Özdenleri (1301/1883)

“Üç perde millî dram” olan eser yazarın ön kapakta parantez içinde belirttiği üzere “hem tiyatrodâ oynanmak hem de roman gibi okunmak üzere tertip olunmuştur” (s. 303). Oyun Çerkezler ve onların gelenek görenekleriyle ilgilidir. Âdet ve göreneklerine düşkün asilzade Samurkaş, asilzade olan Timurtaş'ın kızı Arslangöz ile nişanlıdır. Ancak bir muharebe esnasında Samurkaş, hastalanarak baygınlık geçirir. Bu gerçek, Arslangöz'ün köyünde şaka ve abartmayla bu yiğit gencin can korkusuyla bayıldığı şeklinde dilden dile alaycı bir üslupla çarpıtılarak çoğalır. Durumdan haberdar olan Arslangöz ve ailesi, vatan uğrunda kendi canının korkusuyla bayılan biriyle evlenilemeyeceği hükmüne varır ve nişandan vazgeçer. Durumu öğrenen Samurkaş, ölmüşten beter olur. Bu iftira ve ayıpla yaşamamak için önce birkaç arkadaşıyla Arslangöz'ün köyünü basar. Ancak araya Arslangöz'ün girmesiyle bu çarpışma büyümeden sonlanır. Fakat Samurkaş hâlâ yiğitliğini tam olarak temize çıkaramamıştır. Hem yiğitliğini kanıtlamak hem de ölümüyle çok sevdiği Arslangöz'ün önünü açmak için silahıyla gözünü kırpmadan canına kıyar. Arslangöz de kendi isteğiyle bir Acem esir tüccarına satılarak garip diyarlara yollanır.⁷

Oyun temelde kararlarımızda akılcı davranma, hüküm verirken sağlam delillerden hareket etme, şaka ve oyunda ölçülü olmayı salık verirken aynı zamanda kimi âdetlerin eleştirisini de yapmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Tiyatrolarında Değerler

Antik Yunan'dan bu yana edebiyatın işlevi konusunda ortaya konan tespitlerde iki başlık öne çıkar: Zevk vermek ve eğitmek. Genellikle eleştirmenler bu iki

6 Bu eserle Racine'in “Phedre” oyunu arası ciddi benzerlikler olduğu, farklı kaynaklarda dile getirilir. İki eser arasında mukayeseli bir çalışma için bkz: Sakallı, (2012). Ahmet Midhat Efendi'nin “Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş” Oyunu ile Racine'in “Phedre” Oyunu Arasında Bir Mukayese Denemesi.

7 Çerkes Özdenleri, Gedikpaşa Tiyatrosunda oynanırken Çerkezlerin hürriyet ve bağımsızlığını dile getirdiği düşüncesiyle 1884'te Gedikpaşa Tiyatrosunun yıkılmasına neden olur.

işlevin bir arada olması gerektiğine inanırlar. Sanatın sadece zevk verici ya da eğlendirici olduğunu savunanlar çok azdır ve onlara göre sanattan beklenen eğlendirerek eğitmektir (Moran, 2003, s. 36). “Bir edebiyat eseri, işlevini başarıyla yaptığı zaman bu zevk ve yarar ‘nitelikleri’ sadece yan yana değil, fakat kaynaşmış olarak bulunacaktır” (Wellek ve Warren, 2005, s. 16). Yine edebiyatçılar arasında genel kabullerden biri de tiyatronun, eğlendirirken eğiten en önemli edebî tür olduğudur. Namık Kemal’in deyişiyle “Bir millet umumen ahlak kitabı yazsa bir adamı pek kolay terbiye edemez. Bir edip birkaç güzel tiyatro tertip etse bir milletin umumunu terbiye edebilir.” (Namık Kemal’den aktaran: Yetiş, 1989, s. 42). Müzik, dans gibi güzel sanatların diğer şubelerinden de yararlanarak farklı duyularımıza seslenmesi ve “duyguların biçimlenmesi, belirsiz duyguların bilinç altına yığılmasının önlenmesi, psikolojik arınma, insana baskı yapan etkenlerin yeniden yaşatılarak bu baskının kaldırılması, enerji fazlalığının atılması, zihinsel güçlerin çalıştırılması” (Kavcar, 1999, s. 103) gibi faydalarıyla tiyatro, eğitimin önemli enstrümanlarından biri olmayı hak etmektedir.

Eğitimde tiyatronun önemini kavramış yazarlarımızdan biri de edebiyatımızın “hâce-i evvel”i olan Ahmet Mithat Efendi’dir. Ona göre “terbiye-i umumiye emrinde tiyatro adeta bir mektep hükmündedir” (Ahmet Mithat’tan aktaran: Enginün, 1998, s. 12). Yazdığı her eserde olumlu ve olumsuz gördüğü değerleri okura iletmeye ve belletmeye çalışan Ahmet Mithat’ın en önemli vasfı, terbiyeciliği ve her şeye terbiye açısından bakmasıdır (Enginün, 1998, s. 9). O, yazdığı tiyatro eserleriyle de toplumu eğitme ve bilgilendirmeyi amaçlar.

Bu çalışmada, yaşam boyu eğitimin en önemli öğelerinden biri olan “değerler”in, bireyin ve toplumun eğitiminde tiyatroyu önemseyen Ahmet Mithat’ın tiyatro eserlerinde nasıl ele alındığı, içerik analizi⁸ yöntemiyle çözümlenmiştir. Tespit edilen değerler, tasnif ve tahlile tabi tutularak incelenmiştir. Genel olarak görülür ki yazar, kendi değerler cetveline göre bir anlatıcı olarak olumlu bulduğu değerleri yüceltmış, olumsuz bulduğu değerleri ise eleştirmiştir.⁹ Olumlu değerlerin kazanılmasını, olumsuz değerlerden de kaçınılmasını telkin eder. Yapılan adlandırmada da dikkat çektiği üzere olumlu değerler “cesaret veya hoşgörülü olma” şeklinde belirtilirken kaçınılması gereken olum-

8 “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 227).

9 Farklı varlık alanlarında kullanılan değerlerde “ya istenilir olan ya da kaçınılması gereken bir durum söz konusudur. İstenilir ve öznenin beklentilerine, ihtiyaçlarına uygun olanlar olumlu, diğerleri ise olumsuz değerlerdir. Bir şeyin istenilir olmasının veya ondan kaçınılmasının altında yatan şey ise, bireyin ilgi, ihtiyaç, zihinsel tutum ve kültürüdür” (Gündoğan, 2007, s. 78).

suz durumlar “bencil davranmama, kıskanç olmama, bedduadan kaçınma” gibi başlıklar altında verilmiştir.

Değerlerle ilgili çalışmalarda görüldüğü üzere değerler farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Bu çalışmada tespit edilen değerler iki ana başlık altında verilecektir: Bireysel değerler, toplumsal değerler. Kimi değerlerin hangi gruba dâhil edileceğiyle ilgili tereddütler yaşansa da ölçü şu oldu: Yazar bir değeri daha çok toplumsal boyutuyla işlemişse toplumsal, kişisel bir erdem olarak ele almışsa bireysel olarak değerlendirildi. Söz gelimi batıl inançlar toplumda var olan olumsuz bir inanış ve davranış olarak ele alındığı için toplumsal değerler; akılcı davranma, gerçeklerle yüzleşme kişisel bir erdem olarak sunulduğu için bireysel değerler kısmında irdelendi. Fakat bireyler için idealize edilen değerler elbette ki toplumun bütünü için de istenmektedir ve doğrudan veya dolaylı olarak topluma da değmektedir.

Bireysel Değerler

Akılcı, Gerçekçi Davranma

Hace-i Evvel olan Ahmet Mithat, halka Batı’da olduğu gibi iradî insan tipini telkin eder. Bu bağlamda rasyonel düşünme ve değerlendirmenin önemi, eylemler ve olaylarla vurgulanır. Açıkbaş’ta Fettan, zekâsını kullanarak batıl inançlara meyilli halkı Açıkbaş Hoca safsatasıyla ustaca kandırır, müşküllerden kurtulur ve amacına ulaşır. Bunu nasıl başardığı sorulduğunda “*Çünkü herkesin halini kıyafetinden anlarım. Keskince zekâvet remmallığa kıç attırır.*” (s. 121) cevabını verir.

Akıl sağlığı, mantıklı düşünebilme yetisinin ne denli önemli olduğunu anlatan bir diğer eser, Çengi yahut Daniş Çelebi’dir. Eserde aklını cinle periyle yitirmiş Daniş’in gülünç ama dramatik durumu verilir. Muhakeme yeteneğini kaybeden Daniş gördüklerine, duyduklarına inanmaz; görmediklerine, duymadıklarına inanır. Onu seven ve ona acıyan dadısı Dilferah ne ettiyse onu gerçeklere inandıramaz. Zira “*deli bir kerre bu kadar kani olduktan sonra meram*” (s. 226) anlatabilmek mümkün değildir. Onun bu acınası tutumu “gafile kelim nafi kelim” sözünü akıllara getirir. Aynı zamanda aklın, muhakeme becerisinin ne denli hayati olduğu, abartılmış ve karikatürize edilmiş olsa da, Daniş tipiyle vurgulanmış olur. Devellioğlu’nun (2002, s. 164) “*bilgi, biliş, ilim*” olarak tanımladığı daniş kelimesiyle isimlendirilen kahramanın durumu bir ironi olarak okunabilir.

Akıllı, planlı davranma ve ferasetin önemi, Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta şu cümlelerle okura sunulur: *“Bir iş ibtidasında âkılâne tertip olursa muhal zannolunan şeyler bile mümküm olur şahım!”* (s. 273) *“Siyavuş ise yiğitliğinden ziyade, cengaverliğinden ziyade, feraset ve kiyaseti ile insanın nazar-ı takdirine çarpar bir şehzadedir”* (s. 274).

Alçak Gönüllü ve Müstağni Olma

Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta idealize edilen Siyavuş'un önemli değerlerinden biri de alçak gönüllü olması, müstağni davranmasıdır. Çevresinin onu yücelten yaklaşımları karşısında hep mütevazı davranan Siyavuş, Efrasiyab'ın ona vermek istediği tahtını redderek ne denli gönlü tok biri olduğunu gösterir. Kendi isteklerini ve ikbalini düşünmez, öncelemez. Kimi yerlerde dünyaya karşı doymuş bir tavır takınır: *“Babam benim ölümümü istiyor; sen de hakkındaki emniyeti mahvederek ancak ölümümle mutmain olacaksın. Öldürünüz beni şahım, öldürünüz ki iki padişahın itminanına, ölümümle hizmet etmek de benim için bir şan olsun”* (s. 299).

Ayıpları / Kusurları Araştırmama, Örtme

Fûrs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta geçen *“Yüzü karasını yüzüne vurmamak reva mıdır şahım?”* (s. 263) ile Çerkes Özdenleri'nde yer alan *“Ben de bir arkadaşımı ayıplamaktan utanırım.”* (s. 311) cümlelerinden ayıpları kusurları yüze vurma değil de örtmenin bir erdem olduğu çıkartılır.

Bedduadan Kaçınma

Eserlerde bedduanın kötü olduğu ve ondan kaçınılması gerektiği *“Kimseye beddua etmek iyi şey değildir.”* (s. 63) yargısıyla Eyvah'ta bir kez yer alır.

Bencil Davranmama

Bencillik, neme lazımcılık Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti'nde zor durumda kalan Ana'nın bir köylüden yardım istemesi ve onun da *“Bana buradan savuşmak kadar ikram olmaz.”* (s. 146) sözleriyle ona sırtını dönüp gitmesiyle eleştirilir.

Cesaret / Yiğitlik

Cesaret, yiğitlik özellikle Hükm-i Dil'de Pol ile Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta Siyavuş tiplerleriyle verilir. Her ikisinin de cesareti, yiğitliği övülmüştür: *"İnsanın kendisine cesaret, tab'ında besalet olmalı, yoksa babam kont imiş, bilmem ne imiş, para etmez"* (s. 192). Onlar yeri geldiğinde, sonucu ne olursa olsun cesur davranmıştır.

Cömertlik

Cömertliğin bir değer olarak temsil edildiği kişi Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta anlatılan Turan hükümdarı Efrasiyab'dır: *"Efrasiyab'ın şu semahatı akla sığar şey değildir"* (s. 282).

Çok Yememe

Çok yememe Eyvah'ta Açıkbaş Hoca'nın riyazet hassasiyeti ile Hüsnü Bey'in yemeğe düşkünlüğü karşıtlığında verilir. Açıkbaş'ta Açıkbaş Hoca'nın az yeme telkinleri karşısında Hüsnü Bey şöyle söylenir: *"Karnım tanbura gibi gerilmekten sonra yemek yedim mi derim. (...) Çare yok. Bu akşam da kendi malımı kendim sirkat ederek yemeliyim"* (s. 114).

Değerbilirlik / Kadirşinaslık

Değerbilirlik, verilen bir nimete karşı kadirşinas davranma gereği, her yönüyle idealize edilen Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş adlı oyunun başkahramanı Siyavuş vasıtasıyla vurgulanır. Siyavuş, üvey annesi tarafından kandırılarak kendisinin canına kasteden babası ve yine Gerşiyuz'un yalanlarıyla canını alacak olan Efrasiyab'a karşı son anına kadar saygılı ve vefalı davranır. Zira her ikisinin de lütuflarını görmüştür.

Dili Düzgün Kullanma

Ahmet Mithat, dili doğru kullanma hassasiyetini özellikle Açıkbaş oyununda kuvvetle ifade eder. Kişilerin gösteriş budalalığı veya malumatfuruşluk için gereksiz yere kâtipçe konuşmaları eleştirilir. Söz gelimi Numan Bey kâtipçe Farisice sözler söyleyerek Hesna'yı etkilemeye çalışır ancak bu sözlerin samimiyeti ve inandırıcılığı yoktur. Oyunda yer yer "kâtipçe" olarak adlandırılan

sunı ve malumatfuruş konuşmalar eserin sonunda nikâh sahnesinde yer alan bir kâtip tiplmesiyle zirve yapar. Kâtibin her konuşması böyledir ve etraftan eleş-tirilir. Kâtibin ilk konuşması “*Rivâyet-i mesmua-ı âcizâneme göre mahdume-i muhtereme-i veliünnaîmelerinin akdemce Fettan Efendi nâm delikanlının âteş-i aşkıyla sûzân olduğu halde Açıkbaş Hoca’yı kabul edişleri filvaki bir emr-i garîb ve bir hâl-i acîbdır efendim.*” (s. 126) cümlesidir. Diğer konuşma-ları da bu şekildedir.

Doğruluk, Dürüstlük

Doğruluğun önemi daha çok bu değerin zıttı veya karşısında bulunan yalan, hile, tuzak, aldatma, fitne sokma gibi şeytani vasıflarla ortaya konur. Bu tezin işlendiği en önemli oyun Fûrs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş’tur. Siyavuş, “*düşmanı karşısında bile hud’a*”ya (s. 296) başvurmazacak ölçüde dürüst ve yiğittir. Oyunda Sûdabe üvey oğluna olan aşkıdan, Gerşiyuz da iktidar hırsıyla hileye, yalana başvurur. Hilekâr ve düzenbaz bu tipler, bu vasıflarıyla tarihe geçerken Siyavuş kahramanlığı ve dürüstlüğüyle tarihe geçer.

Yalanın işlendiği bir diğer oyun olan Eyvah’ta birbirinden habersiz olan iki karısını ve onların ailesini idare etme durumunda olan Meftun, sık sık yalana, hileye başvurur. İş bahanesiyle haftanın iki günü Leyla’da kalır. Yine işi dola-yısıyla ona da iki gün kalabileceğini söyler. Ağzından kaçırdığı kimi isimleri, bilgileri yalanla izah eder. Fakat “*böyle yalan dolanla ileriye gidilemez*” (s. 53). Nitekim gerçekler açığa çıkar ve Meftun zor durumda kalır.

Yalan söyleme ve aldatma, Açıkbaş, Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa’nın Eski Mede-niyeti, Çengi Yahut Daniş Çelebi’de de görülür.

Fedakârlık

Fedakârlık, kendi istek ve menfaatlerini başkalarınıninkine tercih etme oyun-larda bir fazilet, yüksek ahlak örneği olarak sunulur. Bu değerin en bariz so-mutlandığı örnek Fûrs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş’un ana kahramanı Siyavuş’tur. Kendisine iftira atan üvey annesini kellesi pahasına koruyacak ka-dar fedakârdır: “*Kendi başımın kesildiğine razıyım, tek bir kadın, bir melike şöyle bir yüzkarasıyla lekelenmesin!*” (s. 259). Yine başka bir yerde Rüstem’i kendine tercih eder: “*Keşki babam beni gözleri önünde boğazlatmış olsaydı da Rüstem’i darılmasaydı*” (s. 280). Fedakârlık teması aynı eserde Efrasiyab’ın veziri Piran aracılığıyla da işlenir. O, İran ve Turan iline barış getirecek bir adım

için kızını feda etmeyi göze alır: “Varsın tarihlerde bir de böyle emsalsiz bir fedakârlığın misâl-i yegânesi kalsın” (s. 284).

Fedakârlığın bir değer olarak yüceltildiği bir diğer eser Çerkes Özdenleri'dir. Eserin iki başkişisi Samurkaş ve Arslangöz'ün oyunun sonunda yaptığı ve efsaneye dönüşecek fedakârlıkları, yazarın sözünü emanet ettiği Canbolat'ın ağzından şöyle yüceltilir: “İlan edeceğim ki işitenler Samurkaş Bey'e azerin dedikleri halde senin de fedakârlığını tahsinden geri durmasınlar” (s. 357).

Görgü Kurallarına Uyuma

Adaba ve görgü kurallarına uymanın önemi, yaşadığı toplumun kültürünü en iyi şekilde temsil eden Siyavuş ile Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta *Ne halde, ne zamanda bulunsak padişahların huzurunda âdâb-ı mülûku yerine getirmek boynumuzun borcudur* (s. 296), Samurkaş “Çerkes olan, soyzade olan araya kadın girdiği zaman kavga etmez” (s. 341). “Kadın üstüne kılıç çekilmez” (s. 341) ve Arslangöz'le de Çerkes Özdenleri'nde okunur.

Kıskanç Olmama

Haset, kıskançlık ve çekememezliğin sembolleşerek anlatıldığı en önemli oyun Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'tur. Yazar, hasedin ne denli kuvvetli ve tahripkâr bir duygu olduğunu Siyavuş'a sahip olmak için her şeyi göze alan Südabe aracılığıyla şöyle ifade eder: “Giran-kıymet bir cevhere kendim malik olamayacak olduktan sonra onunla başkasının tezyin eylediğini görmektense mahvına yürümeği tercih eylerim. Hasedin muktezası budur. Hem hased intikam kadar tatlıdır. Belki de intikamın aynıdır.” (s. 265) Yine aynı oyunda iktidar hırsı ve kıskançlıkla kendi torununun masum yere öldürülmesine neden olan Gerşiyuz da olumsuz bir örnek kimliğiyle haset etmeme, kıskanç olmamanın evrensel bir erdem olduğunu vurgular.

Hoşgörülü Olma

Bir erdem olarak hoşgörü, Eyvah'ta Rifat Efendi şahsında görülebilir. Rifat Efendi, her ne kadar vurgulu anlatılmasa da, kendi kızıyla evliyen başka bir kadınla da evlenen ve birbirinden habersiz iki eşini gizli idare etmeye çalışan damadı Meftun Bey'i ayıplamaz, hoş görür ve anlamaya çalışır. Onun bu tavrı karşısında eriyen ve ağlayarak ondan yardım isteyen damadına, dingin ve yargılamayan bir tavırla yardım etmeye çalışır.

İffet ve Sadakat

İffet ve sadakat her ne kadar farklı anlamlar içerse de eserlerde genellikle bir arada düşünülmüştür. Bundan ötürü bu çalışmada aynı başlık altında değerlendirildi. Bu değerler çoklukla olumlanan kadınların değeri olarak oyunlarda sunulmuştur. Ancak Furs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta başkahraman Siyavuş aracılığıyla bir erkeğin değeri olarak aktarılır.

Eyvah'ta Sabire kendisini kocasına sadık, aşk ve muhabbetle sabit olarak niteler. Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti'nde sadakat Ana karakterinde timsal olurken; ihanet Viirjini ile temsil edilir. *“O zaman bin kat daha mesut idim. Hiç olmazsa bari her gamzesi bana bin muhabbet, bin sadakat vaad eden bir yüze bakardım. Her tebessümü bin hıyanet tercüme eden çehreleri sonradan gördüm de o zamanın kadrini anladım.”* (s. 161) diyen Sen Onör, Virjini'yle evlenmesine rağmen sevdasında sadık kalan Ana'yı kendisini aldatan Virjini'ye tercih eder. Asalet kaybeder, sadakat kazanır: *“Asalet cihetinden pâyen pes, ama iffet, istikamet, sadakat cihetinden pek bâlâdır”*(s.164).

Furs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta idealize edilen Siyavuş'un önemli değerlerinden biri de iffetine düşkünlüğüdür. Siyavuş kendisi için çıldıran ve güzel bir kadın olan üvey annesi Südabe'nin tüm telkinleri ve tehditleri karşısında yılmaz, Yusuf ile Züleyha kıssasında nazarlara sunulan Hz. Yusuf'un tavrını sergiler.

İyi ve Güzel Bir Nam Bırakma

Fani olan şu dünyada baki bir ses, hayırla anılacak güzel ve temiz bir isim bırakma, bir değer olarak Furs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta işlenmiştir. Ölüme yürümeden önce Siyavuş'un sarf ettiği şu cümleler bu değerın önemini anlatır: *“Fakat cihanda can paydâr olmadığı halde nâm paydâr oluyor! İnsanın güzel nâm kazanması ise ulüvv-i ahlakı, hüsn-i terbiyesi gibi fezail-i ahlakıyesiyile mümkün olabilir! Dört günlük bir ömre tamaen fezail-i ahlakıyyeyi ayaklar altına alıp da dünyanın son gününe kadar namını berbat eden ahmaklara acımalıdır!”* (s. 297). Oyun, akil vezir Piran'ın kahraman Siyavuş ile iktidar hırsıyla onu ölümüne götüren tuzağın sahibi Gerşiyuz arasında -bahsi geçen değer ölçütünde- şu kıyaslamayla sonlanır: *“İsmi dünyanın son gününe kadar büyüklükle yâd ettirecek bir şan kazandı. Şu mecnuna, şu meluna acı ki bir ikbal-i muhayyel için dünyanın son gününe kadar nâmını lânetle yâd ettirecektir”* (s. 301).

Kanaatkâr Olma

Kanaatkâr olma özellikle Furs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta işlenen bir değerdir. Nitekim elindekiyle yetinme, olana kanaat etme varken karşı değer

olan iktidar hırsıyla yanıp tutuşan Gerşiyuz, eserin sonunda çıldırır. Yine sahip olma hırsının fenalıkları Südabe'de de görülür.

Merhametli Olma

Türkçe Sözlük'te (2011, s. 1657) “*Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma*” olarak tanımlanan merhamet, evrensel bir değer olarak Eyvah'ta damadı ve onun ikinci eşinin zor durumda kalmasına üzülen ve sorunları merhamet duygusuyla çözmeye çalışan (Hususıyla ben ev yıkmağı mümkün değil tecviz edemem. s. 51) Rifat Efendi; Çengi yahut Daniş Çelebi'de Daniş'e yardım etmeye çalışan dadısı Dilferah; Furs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta kendisine kötülük yapanların dahi zor durumda kalmalarını istemeyen Siyavuş; Çerkes Özdenleri'nde Samurkaş ve Arslangöz'ün trajedileri karşısında yüreği parça parça olan Canbolat aracılığıyla işlenir.

Namus / Şeref, Mertlik

Ar, namus, onur, şeref gibi değerlerle mertlik ve yiğitlik gibi değerler çoğunlukla iç içe verilmiştir. Bu değerlerin ete kemiğe büründüğü idealize tipler Furs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'un başkahramanı Siyavuş ile Çerkes Özdenleri adlı oyunun başkişisi Samurkaş'tır. “*Ayıp ve denaetle var olmaktansa namus ve mertlikte yok olmak bence müreccahtır.*” (s. 255) diyen Siyavuş, ölüm dâhil hiçbir tehdidin karşısında boyun eğmez: “*Feleğe neden boyun bükeyim? Bir can için mi? O can malım mıdır ki onu muhafaza kaydıyla mezelleti, meskeneti nefsimi tecviz edeyim? Kimin canı cihanda paydar olmuş?*” (s. 297). Onun yegâne korkusu bu değerlerin dışına sapmaktır: “*Ben korksam korksam yalnız irtikab-ı hıyanetten, denaatten korkarım.*”

Namus, şeref ve haysiyeti öne çıkaran diğer tip Samurkaş'tır. Çerkez özdeni Samurkaş, “*Can mı yoksa namus mu kıymetli?*” sorusunu, elbette namus kıymetlidir diye cevaplandırır ve “*namussuz hayat abestir. Namussuz yaşamaktan- sa şanlıca bir surette ölmek tercih olunur.*” (s. 344) der ve nitekim “*Haysiyetsiz, ümitsiz, lezzetsiz hayat ne lazım?*” (s. 350) diyerek hayatına son verir.

Ön Yargılı, Sabit Fikirli Olmama

Bu evrensel değerler hemen hemen her oyunda açık veya örtük şekilde sunulur. Yazar muhakeme etmeden, sağlam delillere başvurmada ön yargı ve sabit

fikirle hareket etmenin yanlışlığını farklı ağızlardan eleştirir: “*Deli kısmı bir kere meram anladı mı, bir daha dünya bir araya gelse onu efkârından vazgeçiremezler*” (s.232). “*Öyleyse insan-ı kamil olan rivayet üzerine bir hüküm kondurmamalıdır. Her şeyin doğrusunu tahkikten maada, sebebini, hikmetini de anlayarak ona göre iş görmelidir.*” (s. 359) gibi.

Saygılı Olma

Büyüğüne, kadına ve değerlerine saygılı olmanın öne çıkartıldığı oyun Çerkes Özdenleri’dir. Çerkezlerin anne baba gibi büyüklere son derece saygılı davranmaları, onların telkinlerine önem vermeleri, büyüklerden tevarüs eden değerlerin saygıyla taşıyıcılığına devam etmeleri olumludur. Samurkaş’ın Timurtaş için söylediği “*Siz ak sakalınızla ayakta durduğunuz halde ben genç iken nasıl otururum?*” (s. 320) sözü buna işaret eder.

Sır Tutma

Ahz-ı Sâr yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti’nde “*Sır denilen şey canın altında olmalı. Can çıktığı zaman dahi sır yerinde kalmalı.*” (s. 157) cümlesiyle sır tutmanın önemine değinilir.

Sportif Başarı

Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş’ta idealize edilen Siyavuş, hem binicilik hem savaş hem güreş hem çevgan hem de gûyda yarışmacılar içinde en iyisidir. Elbette eserde anlatılan olayın geçtiği zaman dilimi ve o devrin koşulları içinde bu alanlardaki yüceltmeyi değerlendirmek gerekir. Fakat günümüzde de üzerinde durulduğu gibi sportif faaliyetlerde bulunma ve başarılı olma sadece beden sağlığı için değil ruh sağlığı ve karakter sağlamlığı için de gereklidir.

Şaka ve Oyunda Ölçülü Olma

Şakanın, latifenin bir ölçüsü olmalı ve aşırıya kaçılmamalı iletisinin net olarak okunduğu iki eser Çerkes Özdenleri ve Çengi yahut Daniş Çelebi’dir. Çerkes Özdenleri’nde savaş esnasında hastalıktan bayılan vatansever ve yiğit Samurkaş’ın ardından çıkartılan, korktuğu için bayıldığı şakası zamanla gerçek zannedilir. Ve evliliğin eşliğinde mutlu iki gencin ayrılması, ardından birinin kendisini öldürmesi diğercinin de esirciye satılması felaketiyle sonlanır. (*Latife yolundaki bir şey bu kadar büyük faciaları neticelendirsin* (s. 354).

Şaka ve oyunun beklenmeyen sıkıntılı sonuçlar doğurabileceği tezi Çengi yahut Daniş Çelebi'de de görülür. Engürüsü'nin sadece eğlenmek için düşünme yeteneğini kaybetmiş Daniş'e yaptığı oyun beklenmedik bir sonla biter. Okur -her ne kadar eserde bir girizgâh olarak kullanılan ve anlatıcı tarafından eleştirilmemiş olsa da- bu oyundan bunun ahlaki olmadığı ve basit gibi görünen bir şakanın bazen kestirilemeyen ve istenilmeyen sonuçlara gebe olduğunu çıkarabilir.

Tutumluluk

Tutumluluk ve ölçülü yaşama, değer olarak israfın gereksizliği, zararı ve haram olması üzerinden anlatılır. Açıkbaş Hoca (Gerçi bu oyunda karikatürize edilen bir tiptir ama işaret ettiği hakikat önemlidir.) ve evin hizmetlisi Mehmet, müsrif ev sahibi Hüsnü Bey'e telkinlerde bulunur: *"Aman azizim israf haramdır."* (s. 112) *"İşte gördün mü? Hoca bile israf diyor. Efendiye söylerim inanmaz ki, sekiz mum yakılır mı Allah'ın kulu? Sekiz mum, sekiz gece idare eder"* (s. 112).

Vatan Sevgisi

Vatan sevgisi ve o uğurda canı dâhil her şeyini seve seve feda etme değeri, özellikle Çerkes Özdenleri'nde işlenir. Bir Çerkez'in, iş vatana geldiğinde canı dâhil hiçbir şeyi düşünmemesi, belirli kutsallar için vatan savunmasını kahramanca yerini getirmesi gerektiği tezi Arslangöz'ün ağzından şöyle ifade edilir: *"Cenkte herkesin arslan yürekli kahramanları din yolunda, namus uğrunda mübarek kanlarını nisar ederlerken benim tavşan yürekli alçağım bir avuç kanının namusundan, dininden, asaletinden daha kıymetli görerek korkmuş"* (s. 314). Bu sözlerle ayıplanan Samurkaş çılgına döner. Zira herkes gibi onun için de en büyük onur vatan uğrunda kahramanca çarpışma ve canını vermedir. Üzerine atılan bu iftirayla yaşayamayacağını anlayan ve kahramanlığını kanıtlamak isteyen Samurkaş, oyunun sonunda kendini vurur.

Toplumsal Değerler

Asalete, Sınıf Aidiyetine Körü Körüne Bağlanmama

Toplumsal bir sorun olarak üzerinde durulan meselelerden biri de asilzadeliktir. Hükm-i Dil, Ahz-ı Sar yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti ve Çerkes Özdenler oyununda bu mesele üzerinde durulur. Hükm-i Dil'in ana iletisi "asilzade ve pespaye" olarak yapılan sınıfsal ayrım üzerinedir. Margerit asilzade, Pol ise pes-

paye olduğu için bu evlilik mümkün görülmez. Dönemin Fransa'sında geçerli olan ve halkı asilzade ve diğerleri olarak gören anlayış Margerit'in ağzından esassız bir âdet olarak kabul edilir ve asilzade pespaye ayırımının doğru olmadığı, mühim olanın kanun-ı tabiat olduğu belirtilir: “*Birtakım çapkın asilzadelere tutulmadansa, böyle alicenab bir bahçıvana karı olmak hayırlıdır*” (s. 185).

Margerit'in şu cümlesi yazarın ve eserin ana mesajını ihtiva eder: “*Cümlemizi bir Allah yaratmadı mı? Cümlemiz anâsır-ı erbaadan mürettep değil miyiz? Hepimizde cevher-i insaniyet müsavi değil mi? Hiç insanın küçüğü, eşrefi ednâsı olur mu? Bu fikir cühelâya mahsustur. Bizim kanımız mukaddes diyen herifler de cühelâdan ibarettir. Asilzadelerin kanı mukaddes de pespayelerin çürük mü? Bir pespayede asilzadelerden ziyade ulüvv-i cenab, istikamet-i tab' olamaz mı? Hem de efendim bizim asalet diye iftihar ettiğimiz şeref, ibtidadan kazanana râcidir. Ben filanın oğluyum demek ne fayda verir. İnsan işte ben filanum diyebilmeli, bir adam kendi nam ve unvanıyla iftihar etmeli*” (s. 195).

Asıl değerin ne olduğu konusunda Pol'ün kendi kendisine sorduğu şu “*Pespaye olmak insan için zül müdür? Efkârın, cenâbın ulviyeti, tab'ın istikameti, besaleti yalnız asalet mi mahsusuttur?*” (s. 189) sorusu bir önceki sayfada Margerit'in neden Pol'u seçtiğini açıkladığı şu cümleden anlaşılır: “*Madam ben Pol'ü çok tecrübe ettim, pek iyi anladım. Kendisinde terbiyece hiçbir kusur bulamadım. Fikri, aklı, fili, kavli hep âli, mert, cesur, şehbaz. Elhâsıl bütün güzel huyları camidir*” (s. 188).

Yine bu bağlamda mizacın üstünlüğü asaletle yeğ tutulurken gönül üstünlüğüne de bir vurgu yapılır: “*Zahir insan pespaye olmakla gönlü de alçak olur öyle mi? İşte ben gönlümü ulüvv-i tab'ımı kimseye değişmeme*” (s. 190).

Neticede bu oyun, didaktik eserlerde görülen ve masallardakine benzer bir tabloyla asil ama kişiliksiz olanla sağlam kişilikli ama pespaye (soysuz) olan iki tipi ortaya çıkarır. Biri idealize edilmiş (Pol), diğeri (Ogust) ise olumsuzlanarak diğerrinin kıymetini ortaya koymuştur. Seyirciye ve okuyucuya “bak, değerdendir, asıl değerkler kümesi Pol'dedir, tercihini ona göre yap” denmektedir.

Avrupa'da görülen sınıfsal ayırımın eleştirildiğı bir diğerk oyun “Ahz-ı Sar yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti”dir. Bu ayırım oyunda sıradan, köylü iki genç Nikola'yla Ana ile bir derebeyi kızı Virjini ve bir derebeyi Sen Onör arasında yaşanan aşk aracılığıyla gündeme getirilir: “*Sen pespaye bir adamdın. Derebeyi kızı bana bir iltifat etti diye kendini âşık maşuk mu zannettiydin? Onların muhabbeti işte bu kadar olur*” (s. 147). Sosyal yapının tabanında yer alan bu köylü iki kardeşle tavanda yer alan kişilerin evlenmesi mümkün görünmez. Lakin eserin sonunda kötü tabiatlı ve ahlaksız Virjini öldürülürken, Virjini'nin kocası

Sen Onör'ün Ana'ya dönmesi imkânsız görülen kavuşmanın gerçekleştiğini ve yine Hükm-i Dil'de olduğu gibi aşkın ve erdemin asilzadelğe galip geldiğini gösterir.

Asaletin bir tema olarak karşımıza çıktığı diğer bir oyun da Çerkes Özdenleri'dir. Ahmet Mithat, bir taraftan Çerkezlerin asaletini överken bir taraftan da bu asilzadelik düşüncesinin yersizliğine ve acı sonuçlarına değinir. Fakat Hükm-i Dil'de çok açık şekilde eleştirilen asilzadelik burada oyunun iki olumlu kahramanı Samurkaş ve Arslangöz nezdinde genellikle olumlu bir değer olarak gösterilir. Batıda olduğu gibi bir kast sistemine dönüşmüş ve yozlaşmış bir anlayış olarak değil ait olduğu topluluğun değerlerini kusursuzca taşıma şeklinde belirir. Söz gelimi Samurkaş ve Arslangöz'de asalet, ar, namus, mertlik, fedakârlık, vatan sevgisi gibi konularda ileriye gitme, bunlar mevzu-bahisken aşk gibi kişisel duygu ve düşüncelerin akla getirilmemesi şeklinde tezahür eder. Yazarın bu bakışının en iyi yansıdığı yer Samurkaş'ın en iyi arkadaşı olan Canbolat'ın, Samurkaş'ın kendisini korkusuzca öldürdüğü sahnedan hemen sonra gerçekleştirdiği tiradıdır. Arkadaşının ölümünün üzerine önce feryat figanla asilzadelğe yüklenir. *“Yere geçsin bu ulüvv-i cenab! Mahvolsun bu kahramanlık! (...) Bu faciaya sebep hep o gayret-i asilane, hep o vakar-ı alicenabe oldu. Bir gadr kurşununa boyun eğerez de cüzice kibrimizi kırmağa baş eğmeyiz. Mazlumiyet kaniyla mülemma etmeğe razı olduğumuz yüzümüze tükürtmek muhaldir. Bu soyzadelği ne yapmalı? Neticesi böyle felaketlere varan şeye ahlak-ı aliye demeli? (...) Ah! Mazlum çocuk! Kendi kendisinin mazlumu olan biçare! Asilzadelğe ulüvv-i cenabın şehidi olan kahraman! Yere geçsin böyle...”* (s. 351) diyerek asilzadelği görünürdeki sonucuyla yerin dibine batıran Canbolat, hemen ardından duygularıyla değil aklıyla dilini konuşturarak rücu eder ve eleştirdiği bu davranışları yüceltir: *“Canına cömert olmayan namusu, hamiyeti, vakarı, ulüvv-i cenabı candan aziz bilmeyene adamdan dini, devleti, memleketi için ne hayır gelir? (...) Takdis ederim seni ey ulüvv-i cenab! Perestiş ederim sana ey necabet!”* (s. 351).

Adaletli Olma / Yönetme

Halkı yönetenlerin adil bir yönetim göstermesi, idarecilerin kararlarında hukuka riayet etmesi Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş ile Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti adlı oyunlarda dile getirilir. Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta adalet, Turan hükümdarı Efrasiyab'ı adil olmaya çağırان Piran ve Efrasiyab'ın kızı Firengis tarafından vurgulanır: *“Siyavuş da nankör olursa dünyada nimet kadrini bilen kim bulunur a benim babacığım!*

Adaletin namına, Yazdan aşkına olsun beni dinle!”(s. 294).

Ahz-ı Sâr yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti’nde adalete duyulan ihtiyaç, zamanın ve idarenin kötülüğü derebeyi Sen Onör’ün ağzından dile getirilir: *“Biz de böyle bir zamana rast geldik. Kanun yok, adalet yok, hukuka riayet hiç yok. Kim daha doğru kurşun atar, kim daha tez meç kullanırsa hüküm onun”*(s. 167).

Batıl İnançlardan Uzak Durma

Ahmet Mithat’ın ısrarla işlediği temalardan biri olan batıl inançlar, tiyatrolarında da eleştirilir. O, toplumun bu yanlış itikatlardan arındırılması gerektiğini telkin eder. Açıkbaş ve Çengi yahut Daniş Çelebi, ağırlıklı olarak bu konuyu işler. Bunların dışında Eyvah ile Furs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş’ta da batıl inançlara hücum edilir.

Açıkbaş’ta sihir, fal, büyü, okuma, üfleme, efsunlama gibi âdetler öncelikli eleştirilir. Nitekim sevdiğini elde edemeyen yirmi beş yaşındaki Fettan, kısa sürede tamamen uydurma yöntemler ve hileyle Açıkbaş Hoca namıyla İstanbul’da ün salar. Güya remil dökerek, nüshalar vererek kişilerin hallerine ve bilgilerine vakıf olur, istihraç çıkarır. Cinler vasıtasıyla dileklerini yerine getirir. (Bu sahneler satirik ve mizahi bakış açısıyla sunulur. Söz gelimi Açıkbaş’ın cinleri çağırması.) Foyası ortaya çıktıktan sonra o kadar büyüü nasıl yaptığı sorusuna yanıt için Fettan’ın dile getirdiği şu cümleler bunların ne kadar akıl dışı, uydurma safsata olduğunu ortaya serer: *“Hiç bir şey yapmadan yapardım. Bir kâğıdın üzerine yirmi otuz tane elifçikler çizer, sıracaya iyidir diye ver, içsin. Hanşun manşun diye bir dua oku, adımı sihr-i batıl ko. Bir tekerlek kâğıdın üzerine bir daire çiz, içine beş on rakam yaz, bağlını açmak için ver”* (s. 122). Fettan aracılığıyla yazar İstanbul özelinde dönemin toplumunun hocaya, cinciye, falcıya kolayca inanmasını eleştirir.

Halkın özellikle kadınların tılsım, efsun, cin, şeytan, sihir gibi gerçek dışı inançlara inanma ve bağlanma meyli Çengi yahut Daniş Çelebi’de Engürüsü’ne söylenebilir: *“Masala benzer bir şey ama halk bhusus kadınlar bu yoldaki masallara ne kadar inanırlar bilmez misiniz?”* (s. 214). Yine bu oyunda batıl inançların, akli olan insanı ne trajik durumlara düşürdüğü, akıl sağlığını yitirmiş Daniş özelinde şöyle anlatılır: *“Aman Yarab cinlerle perilerle korkutulan, şeytanlara umacılarala ürkütülen, efsunlara simyalara, tılsımlara inandırılan insanın vehmi ne derecelere varıyormuş! Bahçede gördüğü fareyi dev kadar büyüyecek bir ifrit sanmak vehmiyle şu gösterdiğim yerde hiç yoktan bir de fare tevehhümüne başladı. Gözlerini bile gördü. Gözlerinin cehennem gibi parladı-*

ğını bile haber verdi. Halbuki ne fare ne de gözleri parlıyor. Böyle aklen naklen asılsız şeylerle berbad edilen şu çocuğa acınmaz mı?" (s.235).

Batıl inançların eleştirel ve alaycı bir şekilde ele alındığı Eyvah'ta, kocasının davranış değişikliklerini sihir ve büyüye bağlayan Sabire, hizmetlisini Şamlı hoca ve Ermeni karısına gönderir. Şamlı hoca olayın peri alameti olduğunu ve sihir dinleyeceğini lakin birkaç gün için nikâhın düşürülmesi gerektiğini söyler. Ermeni karısı ise vereceği suyla Meftun'un yıkanması halinde sihirden kurtulacağını ifade eder. Fakat okur/seyirci bunların asılsız olduğunu bilmekte/görmektedir.

Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş'ta boş inanç, müneccim ve kâhinlik gibi toplumda yer etmiş olumsuz değerlerin asılsız ve uydurma olduğunu, Efrasiyab'ın akıl veziri Piran şu sözlerle ifade eder: *"İnanmayınız efendim! Ben de bir zaman müneccim değil miydim? Bana da hükümdarlar böyle şeyler sormazlar mıydı? Aklım ne kadarına ererse bir şeyler düzüp uydurup bir cevaptır verirdim. Doğru çıkarsa bahtıma! O zaman maharetim alkışlanırdı. Doğru çıkmadığı surette "filanca bilir. Sonradan filanca bir cevapla karar eylediği için evvelki nuhuset bertaraf olmuştur" gibi bir tevil ile kendimi ayıptan kurtarırdım. Bu müneccimliğin, sihirbazlığın filanın hepsi boştur boş!"* (s. 277-278).

İdeal Evlilik ve Kadın Erkek İlişkileri

Ahmet Mithat'ın sadece tiyatrolarında değil tüm eserlerinde ısrarla üzerinde durduğu bir diğer mesele de evlilik ve kadın erkek ilişkileridir. Yayımlanmış oyunlarında da bu meseleye dikkat çeker. İçinde yaşadığı devrin evlilik ve kadın erkek ilişkilerinde görülen arızaları telkinleriyle düzeltmek ister. Eyvah, Açıkbaş ve Hükm-i Dil'de bu bağlamda yazarın eleştirilerini ve değer olarak sunduğu telkinlerini okuruz. Bu meseleyi şu alt başlıklar halinde değerlendirebiliriz.

1. Evlilikte Asalete Değil Huy ve Gönül Güzelliğine Değer Verme

Bu tez Hükm-i Dil ve Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti'nde işlenir. Hükm-i Dil'de eş tercihinin soya, paraya göre değil huy ve gönül güzelliğine göre yapılması gerektiği vurgulu bir tarzda anlatılır. Soylu bir ailenin kızı olan Margerit, eş tercihinin ailesinin istediği asilzade Ogüst'ten yana değil tabiatını ve değerlerini beğendiği bahçıvan Pol'den yana kullanır. Gerekçesini de şöyle ifade eder: *"Benim intihap ettiğim kocaya senin Belvil'in oğlu uşak olmaz. O meşrebi denî, tab'ı alçak, ahmak, kabiliyetsiz korkak, mütekebbir, yalancı, mü-*

dahin herif zadegândan bulunmuş da ne koz kırmış. Mukaddes dediğin kanın mahsülü bu mudur? Pol ırz ve namusu, vakar-ı uliüvvi cenabı, istikamet-i efkârı, besalet-i tab'ı yerinde bir kahramandır” (s. 205).

Bu iletinin görüldüğü Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti'nde derebeyi Sen Onör âşık olduğu köylü kızı Ana'yı bırakıp bir derebeyinin kızı olan Virjini'yle evlenir. Fakat Sen Onör mutlu olmadığı gibi defalarca ihanete uğrar. Nitekim *“Dünyada yüz karalığı ne olduğunu bilmezken o yezit bana yüz karası oldu.”* (s. 164) diyen Sen Onör oyunun sonunda Virjini'yi öldürtür ve Ana'yla evlenir.

2. Evlilik ve Boşanmada Kadının da Görüşüne / Onayına Değer Verme

Yaklaşık yüz elli yıl önce kaleme alınan bu oyunları mutlaka dönemin değerlerini hesaba katarak çözümlemek ve yargılamak gerekir. Bu açıdan bakıldığında Ahmet Mithat'ın kadın erkek ilişkilerinde çağına göre ileriye düşündüğü görülür. Günümüzde dahi kadınlarla ilgili sorunların devam ettiğini düşünecek olursak onun bu oyunlarda açıkça veya sezdirerek söylediklerinin önemi daha iyi anlaşılır.

Oyunun yazıldığı dönemlerde kadın her alanda edilgen ve erkeğin arkasında, gölgesinde yaşamına devam eder. Bu yaşayış genel manada kadın erkek ilişkilerinde ve evlilikte de görülür. Herkeste olmasa da toplumda kadına karşı *“esir, memluk, kul”* (s. 52) nazarıyla bakanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla din ve örf'e atfedilen yetkiyle kadına sormadan, onun görüşü alınmadan evlendirmeler, boşamalar (*Allah'ın emriyle aldığım gibi, işte yine Allah'ın emriyle sizi boşuyorum. Talak-ı selase ile boşsunuz. Bundan sonra iradeniz elinizde olsun.* s. 78) gerçekleştirilir.

Yazar, kadının düşüncesine değer verilmesinin ideal ve mutlu evlilik için gerekli olduğunu Açıkbaş oyununda ortaya koyar. Zira kendisine sorulmadan ve istemeden Hüsnü Bey'le evlendirilen Hesna, mutsuzdur ve kocasını aldatır. Onun aksine Hesna'nın durumuna düşmek istemeyen Yekta kendisinden yaşça çok büyük ve sevmediği biriyle evlenmeyi kabul etmez. Onun, zamanın toplumu tarafından onaylanmayan bu haklı direncini yazar ödüllendirir. Yekta, oyunun sonunda bir hileyle de olsa sevdiğine varır.

3. Evlilikte / İlişkide Sadece Kalbin Değil Aklın da Sesine Kulak Verme

Evlilikte / ilişkide sadece kalbin değil aklın da sesine kulak vermenin, duyguların esiri olmadan daha yolun başında iken akılcı / hesapçı davranmanın

gerektiği Eyvah'ta Meftun örneğinde gözler önüne serilir: *“Ah ben pek biçare bir çocuğum. Kendime malik değilim. Ben Sabire ile Leyla'nın esiri, memlûkü, kuluyum”* (s. 52). Akıllı devreden çıkarıp duygu ve arzuların esiri olmanın fenalıkları, Fûrs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş'ta üvey oğluna âşık Sûdabe (*Benim gibi bir genç pehlivana ana olmak şanınun kadrini bilmeyerek mecnunane bir aşk yolunda kendini lanet-i ebedîyeysel duçar etmek şeyninden çekinmiyorsun.* s. 254) ile ihanetine rağmen onu affeden Keykavus'ta, Açıkbaş'ta da kendisini aldatan karısına ses çıkarmayan Hüsnü Bey'de görülür.

4. Evlilikte Yaş Uyumunun Aranması

Evlilikte yaş uyumuna dikkat çekilen eser Açıkbaş'tır. Bu oyunda ancak baba kız olabilecek Hüsnü Bey ile Hesna evlenmiş (eşinin ölümünün ardından) fakat bu evlilik Hesna Hanım'ı yasak aşka, toplum için çok önemli olan aile kurumu ve kadının iffetini bozmaya itmiştir. *“İşte altmış beş yaşındaki bir koca ile on dokuz yaşındaki bir genç kadın arasındaki esrardan.”* (s. 88), *“Adam onu ben insandan sayarım? O bunamış herifi dört lakırdı ile kandırmak işten midir?”* (s. 92) gibi cümlelerle yazar, her ne kadar Hesna'nın bu davranışını onaylamasa da bu sonucun neredeyse bir tabiat kanunu gibi karşı konulamaz olduğunu zihinlere düşürür. Nitekim aynı tez, henüz on altı yaşındaki Yekta'nın ellisini geçkin Şehsuvar Bey'e verilmek istenmesi ve onun şu itirazıyla dile getirilir: *“Bir kere Şehsuvar Bey benim dengim değil. O ellisini geçmiş, ben henüz on altı yaşında bir çocuğum. Yarın, on sene sonra, o gelecek altmışına, ben gireceğim yirmi altı yaşına. Bunda münasebet var mı?”* (s. 87).

Yaşlı erkek ve kadınların genç sevgili veya eş araması, bu doğrultuda da yaşının gereği gibi davranmaması Açıkbaş ve Çengi yahut Daniş Çelebi'de yazar tarafından eleştirilmiştir. Açıkbaş'ta altmış beş yaşındaki Hüsnü Bey'in yeni delikanlı gibi davranması, kimi davranışlarını “gençlik iktizası” sayması, kılık kıyafetine ve süsüne haddinden fazla hatta gülünç durma düşecek ölçüde önem vermesi, eşinin ölümünden sonra kızı yaşında biriyle evlenmesi, sırf kendine ve etrafındakilere gerçek yaşını hatırlatacağı için genç damat istememesi (*Ben öyle yirmi baş yaşındaki çocuğu damat diye karşıma alamam kuzum. İnsan kırk yaşında kemale erer; doksanına kadar insan olarak yaşamış.* s. 90), genç kadın takıntısından ötürü bir eş için olmazsa olmaz olan sadakati bile gözden çıkarması onaylanmaz. Çengi yahut Daniş Çelebi'de ise Saliha Hanım'ın kırk beşine çoktan ulaşmasına rağmen otuz beş yaşındayım demesi, evlilik dışı ilişkisi, yeme içme, gezme, eğlenme peşinde koşması ve gereğinden fazla süslenmesi *“yirmi beş yaşında tazelerin bile yapamayacağı şeyler”* (s. 231). olarak nitelendirilir.

5. Görmeden / Görücü Usulüyle Evlenmeme

Bilindiği üzere edebiyatımızda Batılı tarzda yazılan ilk tiyatro kabul edilen Şinasi'nin Şair Evlenmesi görücü usulü evliliğinin sakıncalarını anlatır. Bu sa-kınca Açıkbaz'ta Hüsnü Bey ile Hesna'nın evliliğinde görülür. “*Sen beni iste-diğin zaman ak mısın kara mısın diye bir kere görmek bile hatırıma gelmedi, çöpçatan çatmış ise olur, yıldızımız barışmış ise pekâlâ geçinir gideriz dedim, vardım.*” (s. 85), diyen Hesna, babası yaşındaki Hüsnü Bey’le mutlu olamaz. Kendi yaşında genç birisine âşık olur ve eşini aldatır. Neticede görmeden yapı-lan bir evliliğin sonucu aldatılan bir koca, aldatan bir kadındır.

6. Kadın ve Erkeğin Aşkta / Evlilikte Sadık ve İffetli Olması

Kadın ve erkeğin aşkta / evlilikte sadık ve iffetli olması, oyunların genelinde olduğu üzere olumsuz örneklerden hareketle telkin edilir. Aşk ve sevgi anlayı-şının zamanın gençlerinde yozlaşması, “zamane kızları”nın tavırlarından dolayı erkeklerin önüne çıkan kadınlara ilgi duyması, Eyvah’ta Meftun aracılığıyla şöyle ifade edilir: “*Gençlik var, gönül var, aşk var, sevda var; ama bu beyle-rimin, bu hanımlarımın hali öyle değil. (...) Efendim, yürek ise bu nasıl yürek. Gönül ise bu nasıl gönül. Kırk anbar. Yolda bin kadına rastgelseler, hepsine arz-ı iştiaak ediyorlar. Ama yine kabahat kadınlarda ki, bunların maymun gibi yüzlerini, gözlerini yumuşturup durmasına gülüyorlar mülüyorlar da heriflere bayağı ümit veriyorlar*” (s. 37).

7. Karı - Kocanın Birbirine Karşı Şeffaf ve Dürüst Olması

Bu iletiyi yazar Eyvah’ta Leyla’ya söyletir: “*Birbirine yar olan karı koca böyle olur. Beraber gülüp, oynadığımız gibi, yine beraber ağlardık*” (s. 71).

8. Tek Eşlilik

Çok eşlilik, Eyvah adlı oyunun konusunu oluşturur ve bunun mahzurları üzerin-de durulur. Bu eser için Niyazi Akı (Aktaran: Enginün, 1998, s. 23) şu tespitte bulunur: “*Birden fazla hanımı olan koca mutlak surette bir iç bölünmeye uğrar ki, bu da en önemli psikolojik dram ögesidir. Bu dramatik durumu yalnız Ahmet Mithat Efendi görmüş ve Eyvah adlı piyesinde ele almıştır.*”

Oyun “*Leyla’yı Sabireden, Sabire’yi Leyla’dan ziyade*” (s. 43) seven ve iki karısını idare etmeye çalışan Meftun’un müşkül durumunu anlatır. İki kadın da

kıskançtır. Meftun'u başka bir kadınla düşünemezler. Aslında o dönem için sık sık karşılaştığımız çok eşliliğe bu oyunda müsaade edilmez. *“İki karı almışsam gâvur olmadım a. Allah'ın emri değil mi? Dörde kadar bile evlenebilirim. Ben de deli gibi meyus oluyorum be. Bırakmam vesselam. Zorla mı bıraktıracaklar? Hangisini aç bıraktım? Hangisini çıplak?”* (s. 55), diyen Meftun bu olabilirliği dile getirse de buna muvaffak olamaz. Zira iki kadın da kocasını başkasıyla paylaşmayı kabul etmez. Okur veya seyirci eserde -her ne kadar dönemin toplumu için çok eşlilik makul karşılanırsa da- birden fazla kadınla evliliğin kadınlar için kabul edilemez bir davranış, erkek içinse arada kalmanın, bölünmenin ve çatışmanın doğuracağı sorunlu bir yaşam olacağı düşüncesiyle karşılaşır. Ahmet Mithat'ın içinde yaşadığı toplumdan daha ileride olduğunu ve yeni değerler oluşturma gayretini burada bir kez daha görmüş oluruz.

İdeal Eğitim

Eğitimle ilgili vurgunun okunduğu eser Çengi yahut Daniş Çelebi'dir. Engürüsü, yazarın sözünü taşıdığı şu cümlede talim ve terbiyenin sadece okutup yazdırmakla olmayacağını, mutlaka doğru yöntem ve kaynaklarla olması gerektiğini ifade eder: *“Hem de validesi okutmuş yazdırmış. Ama bu talim ve terbiye biçarenin tecennününü eksiltmeyip bir kat daha arttırmış. Zira Elfül-leyle'den Aziz Efendi Muhayyelat'ından dev, cin, peri, hikâyelerinden başka bir şey okumamış”* (s. 215). Yine burada çocuğun ilk terbiyecisi olarak kabul edilen annenin önemine işaret edilir. Zira Saliha Hanım, çocuğunu bebeklikten itibaren batıl inançlarla büyüttüğüdür. Daniş aynı zamanda bir ticaretgâh olan evde büyür. Anne menfaat sağlamak için cin, peri masalları içinde muska gibi batıl reçeteler pazarlar. Fakat çocuk neyin gerçek neyin batıl olduğu ayırımına varamaz. Yirmi yaşına gelmiş bir genç olan Daniş'in kafa karışıklığını, yaptığı işin yalan olduğunu söyleyen anne dahi gideremez. Çözümü de kendi zevkini sürdürmek için kafası karışık oğlunu masallarla avutmakta bulur: *“Sen yalnız Daniş'imi avutmağa, eğlendirmeğe bak. Bilgiçliğim sayesinde bende para çok. Yeyiniz, içiniz, gülünüz, oynayınız. Gençliğinizin zevkini, safasını, sürünüz”* (s. 228). Sonuç olarak eğitimde ortamın, çocuğun içinde büyüdüğü çevrenin, kullanılan yöntemlerin ne denli önemli olduğunu Daniş örneğinde görürüz.

Sonuç

“Hace-i Evvel” unvanını taşıyan Ahmet Mithat'ın tiyatro eserleri yazarın diğer eserlerinde olduğu gibi toplumu bilgilendirmeyi ve eğitmeyi amaçlar. Bu mana-

da olumlu ve olumsuz gördüğü değerleri, kurmaca tipler aracılığıyla somutlar. Okuyan veya seyredene “olumluyu al, olumsuzu bırak” mesajını iletir. Onları, kendince olması gereken değerler dünyasına çekmeye çalışır. Oyunlarda okura ve izleyene verilmek istenen mesaj ve olumlanan değerler genellikle doğrudan değil de karşıtını, olumsuzunu göstererek verilir. Bir başka ifadeyle ülkü değerler, karşı değerler üzerinden anlatılır. Olumlu olan bir değeri, erdemi onun yokluğunun sıkıntısını yaşayan kahramanlar üzerinden somutlayarak verme çabası görülür.

Her ne kadar bireysel değerlerin sayısı daha fazla olsa da toplumsal değerler, bireysel değerlere göre daha derinlikli işlenmiştir.

Eserlerde tespit edilen değerler büyük ölçüde “iyi, kötü” bağlamında ele alınan ahlaki değerlerdir. Kimi yerlerde “sevap, günah” ölçütünü kullanan dinî değerlerin (mesela israfın haram olarak nitelendirilmesi), kimi yerlerde de “doğru, yanlış” ölçütünü kullanan mantıkî değerlerin (mesela yaşlı bir erkeğin kızı yaşındaki bir kadınla evlenmesi, çocuğa verilen eğitimin yanlış kaynaklardan verilmesi) yazarın bakış açısını şekillendirdiği görülür. Çoğunlukla eserlerde bahsi geçen istendik değerler zaman ve mekânla kayıtlı olmayan evrensel değerlerdir ve “erdem” olarak nitelendirilebilir.

Bu oyunlar 1871-1883 aralığında yazılmıştır. Üzerinden neredeyse bir buçuk asır geçmiş olmasına rağmen bireysel veya toplumsal olarak sunulan değerlerin çoğu güncelliğini korumaktadır. Nitekim bugün “Millî Eğitim”in üzerinde durduğu, vurguladığı çoğu değer ve davranışlar bu oyunlarda görülür. Bu da yazarının dönemine göre ileri fikirli olması; akılcı davranması ve iradî olan bireyin yeni devirler için vazgeçilmez olduğunu kavraması, ılımlı yenileşmeci tavrıyla eski ve yeni değerleri tartarak makul değerler kümesine ulaşma arzusu; genelgeçer evrensel değerlerin peşine düşmesiyle açıklanabilir.

Ahmet Mithat’ın tiyatroları, değerler eğitimi kapsamında bugün dahi rahatlıkla kullanılabilir. Bazı küçük düzenlemelerle birlikte ilköğretim ve orta-öğretim öğrencilerine okutulabilir veya seyrettirilebilir. Söz gelimi Çerkes Özdenleri’nde dramatize edinilen olay, bugün okullarda birbiriyle alay eden öğrenciler için bunun yanlışlığı ve ne denli olumsuz sonuçlar doğuracağıyla ilgili iyi bir ders olabilir. Tıpkı yalanın feci sonuçlarını göstermek için okutulan Kaşığı gibi bu konuda ibretlik bir metin olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (1998). *Bütün Oyunları*. (Haz. İnci Enginün). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2011). *Edebiyat ve Edebî Metinler Üzerine Yazılar*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bircan, H. H. ve Kalın, Y. (2014). Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler. *Değerler ve Değerler Psikolojisi* (ss. 31-62). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Dayanç, M. (2012). Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: XLVII, s. 81-96.
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gündoğan, A. O. (2007). Ben ve Öteki: Değerler Dünyasının Gerginliği. *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Kitabı* (71-79). İstanbul: Dem Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hañçerlioğlu, O. (1970). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2014). *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Moran, B. (2003). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallı, F. (2012). Ahmet Mithat Efendi'nin "Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş" Oyunu ile Racine'in "Phedre" Oyunu Arasında Bir Mukayese Denemesi. *Turkish Studies*, Volume 7/2, p.1353-1361, Ankara/Turkey.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tümer, C. Ş. (2008). 19. Yüzyıl Metinlerinde Genel Bir Tercih: "Yahut"lu Başlık Kalıplaşması. *Turkish Studies*, Volume 3/1, p.380-398, Ankara/Turkey.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaman, E. (2012). *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yetiş, K. (1989). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Wellek, R. ve Warren, A. (2005). *Edebiyat Teorisi*. (Çev. Ö. F. Huyugüzel). İzmir: Akademi Kitabevi.

Values in the Plays of Ahmet Mithat Efendi *

Mehmet BAŞTÜRK **

Introduction

The dictionary published by the Turkish Language Association provides seven definitions for the word value:”1. Abstract measure for determining the importance of something, equivalent of something 2. Equivalent of something measurable in money, price, worth 3. Supreme quality, merit 4. Someone who has good useful qualities 5. Something that appears when someone gets into relationship with a subject as an entity 6. Representation of a variable unknown in numbers.7. Material and spiritual elements that cover social, cultural, economic and scientific principles and beliefs of a nation.

Ahmet Cevizci (2005, p. 432) defines value as follows; in the philosophy of ethics value is an attitude that develops after real consciousness and is determined by assigning certain attributes to a fact in a relationship with the subject that has certain feelings, desires, aims, needs and actions; or an attribute that the subject assigns to a fact. According to Bircan and Kalın (2014, p. 32),value is “a form of relationship, a worth, a meaning that develops when a man with per-

* This article is the extended and improved version of the paper presented at the International Symposium entitled “Seeking a Better Future in Education: Education of Skills, Morals and Values in Education in Turkey from the Past to the Present” held on April 16-18 at Bartın University in association by the Higher Institute of Turkish Culture, Language and History.

** Asst. Prof. Dr., Bülent Ecevit University, Ereğli Education Faculty, Department of Turkish Language Education

Address for correspondence: Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi, Kepez Yerleşkesi, Karadeniz Ereğli - Zonguldak

E-mail: mehmetbasturk@beun.edu.tr

sonal and present consciousness approaches and takes a certain stand towards a concrete or abstract fact using his certain feelings, desires and knowledge. Cevizci (2005, p. 432) states that value as a measure involves a distinction between a fact and what ought to be and invariably appears to be a positive or negative thing, and points out that values are questionable since it is a normative subject-the way the subject assigns a value to something and the value it assigns are not always correct- and, in this context, a mention can be made of hedonistic values such as pleasure (positive) and pain (negative), aesthetic values such as beauty and ugliness (negative), moral values such as good (positive) and bad (negative), utilitarian values such as usefulness (positive) and usefulness (negative), religious values such as meritorious deeds (positive) and sins (negative) and finally logical values such as right (positive) and wrong (negative). Erol Güngör (1998, p. 95) discusses the following seven fields of value: Aesthetic, moral, theoretical (scientific), religious, political and social.

The rightness, validity and universality of values are questionable; for certain values are relative and variable. In this context, in the course of history, there have been two fundamental conceptions of value, namely objective and subjective values. According to the subjective understanding, values have their own existence and the reality is independent of the subject. This reality of values can be an absolute, ideal or divine reality. According to the objective understanding, values exist owing to a subject that creates them. The subject can be either an individual or a society (Gündoğan, 2007, p. 27).

Whereas certain values can be relative and variable, the concept of virtue that is used in a narrower sense and described as “most superiorly good” by some Greek philosophers (Hançerlioğlu, 1970, p. 81) is defined as “values that are internalized by the individual, which are compatible with human dignity, widely approved by the society and permitted by religion” (Kaymakcan and Meydan, 2014, p. 27).

According to Ertuğrul Yaman (2012, p. 18), value consists of the supreme qualities and equipments that make a man valuable, and the processes by which these are acquired and passed on to others throughout the life involves values education. Yaman (2012, p. 39) points out that values education should be the basis of both our education and human training systems, and that should go in line with common views and suggestions of all segments of society, this values system that would be created by scientists and expert educators after long debates should be gradually integrated into our educational institution.

In this context, Ahmet Mithat Efendi, who owns the title “hace-i evvel” literally meaning “the First Teacher” is one of the highly esteemed *reference* persons with regard to values education. The Ottoman rulers and intellectuals who oriented towards the West for various reasons not only affected by the technological advancement of the West, but also had to embrace values of Western culture and civilization provenance. Consequently, a transitional period started during which old and new values are juxtaposed side by side, integrating and overlapping with one another. As Tanpınar established (2001, p. 136) “this dual reality was the greatest fatality of The Tanzimat (reorganization of the Otoman Empire)”.

In the turmoil of the reorganization period, Ahmet Mithat, as Şerif Akdaş (2011, p. 195) puts it, took a “moderate” stand and attempted to achieve a synthesis of new values and national values. The values that are dealt with in the plays of Ahmet Mithat, who tried to put on solid ground and popularize our world of new values that we built with westernization, can be evaluated in this context.

He has seven plays in print which he wrote in line with this purpose: Eyvah (Alas) (1872), Açıkbaş (The Uncovered Head) (1875), Ahz-ı Sâr Yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti (Revenge or The Old Civilization Of Europe) (1875), Hük-m-i Dil (The Provision of Language) (1874), Çengi Yahut Dâniş Çelebi (The Dancer or Danish Çelebi) (1883), Fûrs-i Kadimde Bir Facia Yahut Siyavuş (A Disaster among The Historic Persians or Siyavûs) (1883), Çerkez Özdenler (Circassian Truths).Of these plays, Açıkbaş, Ahz-ı Sâr yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti and Hük-m-i Dil were published under the pen name of Mehmet Cevdet and the rest under the pseudonym of Mehmet Mithat. İnci Enginün (1988, p. 28),who transcribed these works into new letters for publication, remarks on the back cover of the book, that, whereas Ahmet Mithat’s novels have a loose structure, his plays, on the other hand, has an incredible integrity and his theatrical understanding and the language he employed is very close to that of today.

Values in the Plays of Ahmet Mithat Efendi

Facts that have been established regarding the function of literature since antiquity can be put under two main headings: to provide pleasure and to educate. Generally, critics believe that these two functions should exist together. Few maintain that art only provides pleasure or education and, according to them,

what is expected of art is to educate people through entertainment (Moran, 2003, p. 36).”When a work of art has accomplished its function successfully, its “qualities” of proving pleasure and benefit not only exist together side by side but also integrate with each other” (Wellek-Warren, 2005, p. 16).By the same token, one thing that men of letters agree on is that the best type of literature is that which educates and entertains at the same time. As Namik Kemal put it,” Even if a whole nation writes a manual of morals and manners, they cannot educate a single person. By contrast, if a man of letters puts on a few plays, he can educate the whole nation” (quoted by Yetiş, 1989, p. 42). Literature deserves to be a crucial instrument in education owing to its benefits such as catering to our different senses by drawing on the other branches of art such as music, dance, etc. and “shaping our emotions, preventing indefinite feelings from accumulating in our subconscious, proving psychological purification, removing pressure on one by reliving the factors that causes it, releasing excess energy and operating mental forces” (Kavcar, 1999, p. 103).

One writer who grasped the importance of theatre in education is Ahmet Mithat Efendi, “the first teacher” of our literature. In his opinion, “ literature which serves to educate the general public is considered to be a school.” (quoted from Ahmet Mithat by Enginün, 1998, p. 12).The most significant characteristic of Ahmet Mithat Efendi, who, in every piece of art he wrote, attempts to convey and instill in the reader values that he considers to be positive and negative, in a sense he offers edifications and look at everything from a edificational point of view (Enginün, 1998, p. 9). In his works, he aims at educating and informing the society

This paper analyzes by means of the content analysis method how values that are one of the important elements of education throughout life are dealt with in the plays of Ahmet Mithat Efendi, who attaches great importance to theatre in educating the society and individuals. The values revealed were studied by subjecting them to classification and analysis. It was generally established that, according to his own scale of values, he elevated values that he regarded positive as a narrator and criticized those that he considered to be negative. He advises his audience to acquire positive values and avoid negative ones. As it is evident from the classification made, positive values are referred to as “courage and tolerance” and those that should be avoided are denoted as “not behaving selfishly, not being jealous and avoiding curse”.

It is clear from studies conducted on values that they can be divided into different categories. The values identified in this study will be discussed under

two main headings: individual (personal) values and social values. Although uncertainty exists as to what values should be included in which category, the classification was performed according to the following measure: if the author dealt with the social dimension of a value, it was considered to be a social value and if he dealt with a value as a personal virtue, it was regarded as an individual value. For instance, as superstitions are regarded as a negative behavior in the society, they were treated as social values and, in contrast, since rational behavior and facing realities are presented as a personal virtue, they were discussed under the heading individual values. However, values that are idealized for individuals are desirable for and relate to the whole society as well.

The individual values which were encountered in the works under our study are as follows: Reasonable, realistic behavior; being modest and contented; not prying into the faults/defects of others, but rather covering them up; courage/bravery; not eating too much; appreciation/gratitude; correct use of language; integrity, honesty; sacrifice; propriety; not being jealous; tolerance; chastity and fidelity; leaving behind a good name, being content with one has; being merciful; honor, straightforwardness; not being prejudiced, bigoted; respect; keeping secrets; achievement in sports; moderation in making jokes and pranks; thrift; and love of country.

Social values were studied under the following headings: 1. Not blindly adhering to nobility and class discrimination; 2. Fair treatment/management; 3. Abstinence from superstitions; 4. Ideal marriage and woman-man relations: 4.1. In marriage, valuing character and inner beauty rather than nobility. 4.2. Valuing the opinion and approval of women in marriage and divorce. 4.3. In marital relationship, listening not only to the heart but also to the mind. 4.4. Looking for age compatibility in marriage. 4.5. Not having a prearranged marriage. 4.6. Man and woman should be faithful and decent to each other. 4.7. Man and woman should be transparent and honest to each other. 4.8. Monogamy; 5. Ideal education.

Conclusion

The plays of Ahmet Mithat Efendi, who owns the title “the First Teacher”, aim to inform and educate the society as his other works do. In this sense, he concretizes values that he considers positive and negative through fictional characters. He conveys a message to his audience that “they should adopt the positive and disregard the negative”. He tries to attract them to his world of values in his own way. The message and affirmed values that he wants to convey to the audience

are not generally transmitted directly but rather by presenting their opposite or negative version. To put it in other words, ideal values are described through opposite values. There is an attempt to present a positive value or virtue by embodying it through characters who suffer from a lack of it.

Although individual values outnumber social values, social values were studied in more depth than individual ones.

The values identified in the works are moral values that are dealt with, to a large extent, within the context of whether they are good or bad. It is noted that religious values that employ the criterion “good deed and evil” (for instance, consideration of wastefulness to be a religiously forbidden deed) in some parts of the plays and rational values that employ the criterion “right and wrong” in others (for example, an old man getting married to a girl who is his daughter’s age or education of children by using wrong sources) give shape to the viewpoint of the writer. The desired values that are mentioned in the works are mostly universal values independent of time and space and they can be described as “virtues”.

These plays were written in the period between 1871 and 1883. Although almost one and a half century has elapsed since then, values that were presented as individual and social values still maintain their importance. In fact, most of the values and behaviors that National Education Ministry includes and emphasizes in its Code of Values appear in these plays as well. This can be attributed to the facts that the writer was foresighted for his period; he acted reasonably and grasped that a strong-willed individual is indispensable for new eras and, owing to his moderate reformist stand, he weighed values against new ones and desired to reach a set of reasonable values; and he was in search of widely accepted universal values.

The plays of Ahmet Mithat Efendi can be readily employed in the context of education even today. With minor improvements, they can be taught to and shown before primary and secondary school students. For instance, the incidence dramatized in the play entitled Circassian Truths can provide a lesson for students who make fun of one another at school by teaching them that this is a wrong behavior and will lead to very unfavorable consequences.

Keywords- Ahmet Mithat Efendi, Theatre, Values, Education